

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

SAMİR SEYFƏDDİN OĞ LU RƏHİMOV

**KOMMERSİYA BANKLARININ VALYUTA
ƏMƏLİYYATLARINA NƏZARƏTİN
TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ YOLLARI**

İxtisas: 5301.01 – Daxili fiskal siyasət və dövlət maliyyəsi

*İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın*

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2013

Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin “Maliyyə” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi məsləhətçi: iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Ramiz Murtuza oğlu Rzayev

Rəsmi opponentlər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Elnur Məhəmməd oğlu Sadıqov

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
Ağanemət Qadir oğlu Ağayev

Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının
İqtisadiyyat İnstitutu

Dissertasiya işinin müdafiəsi «15» may 2013-cü il saat 14⁰⁰-da Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəni almaq üçün D 02.051 dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küçəsi 6, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin dissertasiya şurası.

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat «15» aprel 2013-cü ildə göndərilmişdir.

Dissertasiya şurasının
elmi katibi, i.ü.f.d.,

dos. Z.İ.Mustafayeva

DISSERTASIYA İŞİNİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan iqtisadiyyatının stabilləşməsi, əhalinin həyat səviyyəsinin artması, təsərrüfat subyektlərinin xarici iqtisadi fəaliyyətinin inkişafı, dünya bazar konyunkturasının spesifik əlamətləri ilə əlaqədar valyuta əməliyyatlarının həcmi də daim artmaqdadır ki, bu da dövlətin iqtisadi inkişafının strateji və cari məqsədlərini həyata keçirmək üçün valyuta siyasətinin daim təkmilləşdirilməsini zəruri edir. Belə ki, «Kommersiya banklarının valyuta əməliyyatlarına nəzarətin təkmilləşdirilməsi yolları» mövzusunda tədqiqat işinin seçilməsinin əsas səbəbi müasir iqtisadi şəraitdə, ölkənin bank sisteminin fəallaşması və xarici iqtisadi əlaqələrinin artması ilə əlaqədardır. Qeyd etmək lazımdır ki, müasir şəraitdə kommersiya banklarının gəlirlərinin böyük bir hissəsini valyuta əməliyyatlarından əldə olunan gəlirlər təşkil edir.

Müasir iqtisadi şəraitdə və bazar prinsiplərində Azərbaycanın valyuta bazarının inkişaf xüsusiyyətlərini araşdırmaq, Azərbaycan bank praktikasında valyuta əməliyyatlarının aparılma qaydalarını və əsas xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirmək, valyuta tənzimlənməsi problemlərini öyrənmək, valyuta kurslarının qarşılıqlı münasibətini, faiz dərəcələrini və valyuta əməliyyatlarının aparılmasının səmərəliliyinin təhlili imkanı kimi müxtəlif valyutalarda qiymət səviyyəsini, müxtəlif beynəlxalq əməliyyatların aparılma qaydalarının tədqiqi zəruri məsələlərdən biridir. Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinə zərbə vura biləcək həcmdə kapitalın xaricə «axıb» getməsinin qarşısının alınması üçün valyuta nəzarəti həyata keçirilməlidir.

Azərbaycanda valyuta nəzarətinin tərkib hissələrindən biri kimi valyuta nəzarəti agenti funksiyasını həyata keçirən kommersiya banklarıdır. Kommersiya banklarının əmtəə əməliyyatları üzərində valyuta nəzarətinin fəaliyyətdə olan metodikası kapital axınının effektiv qarşısının alınmasına yardım etməyən bir sıra çatışmazlıqlara malikdir. Bu, valyuta gəlirlərinin gizlədilməsi və kapitalın qeyri-qanuni ölkədən çıxarılmasının müx-

təlif üsullarının istifadəsinə gətirib çıxarır.

Beləliklə, kommersiya banklarının valyuta əməliyyatları üzərində nəzarət problemləri, xüsusilə, onların metodik təminatı, valyuta nəzarəti sahəsində bankların fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflərin işlənilib hazırlanması mühüm, lakin kifayət qədər öyrənilməmiş məsələlərdir. Bununla əlaqədar olaraq tədqiq olunan mövzunun aktuallığı açıq-aşkar bəllidir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Valyuta tənzimlənməsi probleminin araşdırılması müasir dövrdə ən zəruri praktiki əhəmiyyətə malikdir. Valyuta tənziimi və ona nəzarət yerli iqtisadçılar tərəfindən kifayət qədər təhlil edilmişdir. Lakin bununla belə əksər tədqiqat işlərində valyuta böhranlarının qarşısının alınması ilə bağlı tədbirlərin işlənilib hazırlanması, milli iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsini nəzərə alaraq valyuta tənziimi və valyuta nəzarəti sisteminin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi, valyuta nəzarətinin təkmilləşdirilməsi məsələlərinin təhlili çox vaxt diqqətdən kənar qalmışdır.

Problemin ayrı-ayrı aspektlərinə yerli tədqiqatçılardan: Ş.H.Hacıyev, D.A.Bağirov, Ə.İ.Bayramov, M.X.Həsənli, E.M.Sadıqov, Z.F.Məmmədov, Ş.E.Abdullayev, M.M.Bağirov, M.M.Sadıqov, N.N.Xudiyev, B.A.Xankişiyev, A.N.Abbasov, A.Q.Ağayev və b.; MDB məkanı alimlərindən: L.İ.Abalkin, V.A.Antonov, S.M.Borisov, M.K.Bunkina, V.V.Qeraşenko, A.N.Kazirin, V.İ.Kolesnikov, L.N.Krasavina, M.S.Lyubski, İ.Y.Noskova, İ.N.Platonova, A.İ.Şmiryova və b., xarici müəlliflərdən: S.L.Bryu, P.Lindert, K.P.Makkonnell, M.Pebro, V.Ebke və başqaları öz əsərlərində valyuta nəzarətinin formalaşması və inkişafına dair bir çox nəzəri və praktiki əhəmiyyətli tədqiqatlar aparmış, dərin elmi fikirlər söyləmişlər.

Lakin müasir şəraitdə Azərbaycanda kommersiya banklarının valyuta əməliyyatlarına nəzarət problemləri kompleks-sistemli şəkildə araşdırılmamışdır.

Bu baxımdan qloballaşma şəraitində valyuta axınlarına nəzarət problemlərinin nəzəri-praktiki cəhətdən araşdırılması, öyrənilməsi və təkmilləşdirilməsi məsələləri ölkəmizin iqtisadi inkişafına mənfi təsir göstərə biləcək həcmdə kapitalın xaricə

axınının qarşısının alınmasında müsbət rol oynaya bilər.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin məqsədi nəzəri və praktiki cəhətdən valyuta nəzarəti sisteminin tədqiq olunması, kommertiya banklarının idxal-ixrac əməliyyatları üzərində valyuta nəzarəti metodikasının təkmilləşdirilməsi və kapital axınının qarşısının alınması üzrə təkliflərin verilməsidir. Bu məqsədlə tədqiqat işində aşağıdakı vəzifələrin həlli qarşıya qoyulmuş, məntiqi ardıcılıqla yerinə yetirilmişdir:

- «valyuta nəzarəti» və «valyuta tənziiminin» iqtisadi mahiyyətinin dəqiqləşdirilməsi;

- xarici ticarət fəaliyyətinin tənziqlənməsi sistemində valyuta nəzarətinin yeri və rolunun müəyyənəşdirilməsi;

- Azərbaycan Respublikasında idxal-ixrac əməliyyatları üzərində kommertiya banklarının valyuta nəzarətinin həyata keçirilməsinin əsas tendensiyalarının üzə çıxarılması;

- idxal-ixrac əməliyyatları üzərində kommertiya banklarının valyuta nəzarətinin təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflərin işlənilməsi;

- ölkədən kapital axınının səbəblərini aşkara çıxarmaq və onun qarşısının alınması yollarının işlənilməsi.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasları. Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsaslarını mövcud iqtisadi nəzəriyyələr, dünya və ölkə iqtisadçı alimlərinin əsərləri, ölkəmizdə bu barədə qəbul edilən qanun və qərarlar, valyuta tənziimi və valyuta nəzarəti ilə bağlı normativ-hüquqi sənədlər, iqtisadi nəzəriyyəyə dair mühüm institutların və müasir dövrün iqtisadçı alimlərinin əsərləri təşkil edir.

Tədqiqatın gedişində sistemli təhlil, elmi abstraksiya, ümumiləşdirmə, məntiqi və müqayisəli təhlil, iqtisadi-riyazi, müşahidə və qruplaşdırma metodlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın obyektini ölkənin xarici iqtisadi fəaliyyət sektorunda kommertiya banklarının və digər orqanların valyuta nəzarəti sahəsində fəaliyyətidir.

Tədqiqatın predmetini kommertiya banklarında valyuta nəzarətinin mexanizm, metod, alət və vasitələridir.

Dissertasiya işinin informasiya bazasını Azərbaycan Res-

publikasının valyuta münasibətlərini tənzimləyən qanunvericilik aktları, Dövlət Statistika Komitəsinin, Mərkəzi Bankın, kommərsiya banklarının, Dövlət gömrük komitəsinin məlumatları, dövrü mətbuatın materialları və həmçinin valyuta nəzarəti orqanları və agentlərinin hesabatları təşkil etmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, Azərbaycanca ilk dəfə olaraq idxal-ixrac əməliyyatları zamanı kommərsiya banklarının həyata keçirdikləri valyuta nəzarəti problemləri nəzəri-praktiki cəhətdən kompleks şəkildə araşdırılmış və onun təkmilləşdirilməsi ilə bağlı dəyərli tövsiyələr verilmişdir.

Dissertasiya işinin elmi yeniliyini müəyyənləşdirən mühüm cəhətlərə aşağıdakılar aiddir:

- idxal-ixrac əməliyyatları üzrə dövlətin valyuta tənzimi prinsipi müəyyənəşdirilmişdir – adekvatlıq prinsipi;

- idxal-ixrac əməliyyatları üzrə kommərsiya bankları tərəfindən valyuta nəzarətinin həyata keçirilməsi metodikasını təkmilləşdirilmişdir.

- dövlətin ümumi maliyyə tənzimlənməsi sistemində valyuta tənziminin rolu müəyyənəşdirilmişdir;

- mövcud iqtisadi situasiyaya əsasən səmərəli valyuta tənzimi mexanizmi kompleks təhlil edilmişdir;

- valyuta tənziminin liberallaşdırılması şəraitində ölkədən kapital axınının səbəbləri və kanalları müəyyən edilmişdir;

- valyuta nəzarətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı keçid iqtisadiyyatlı ölkələrlə Azərbaycan arasında müqaisəli təhlili aparılmışdır;

- valyuta tənzimlənməsinin inkişafı və təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar gömrük-bank-vergi nəzarəti sisteminin yaradılması əsaslandırılmışdır;

- kommərsiya banklarında dördsəviyyəli valyuta nəzarəti sisteminin yaradılması təklif olunmuşdur.

Tədqiqat işinin nəticələrinin praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin təcrübəvi əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, müəllif tərəfindən şəxsən və ya onun iştirakı ilə işlənib hazırlanan müddəalar, tövsiyələr və metodik materiallar bankların fəaliyyətində tətbiq

edilmişdir. Aparılmış tədqiqatın nəticələri kommertiya bankları tərəfindən həyata keçirilən valyuta nəzarətinin təkmilləşdirilməsi üçün istifadə oluna bilər. İdxal-ixrac əməliyyatları üzərində kommertiya banklarının valyuta nəzarəti metodikasında dəyişikliklərin edilməsi üzrə təkliflərin tətbiqi kommertiya bankları tərəfindən valyuta nəzarətinin aparılması mexanizmini təkmilləşdirməyə imkan verəcəkdir.

Tədqiqatın nəticələrinin aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya işinin nəticələri Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin və digər Azərbaycan Respublikasının ali təhsil ocaqlarında keçirilən elmi konfranslarda məruzə edilmiş və «Valyuta əməliyyatları», «Valyuta tənziimi və valyuta nəzarəti», «Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri» kursları üzrə seminar məşğələlərinin aparılması zamanı istifadə olunmuşdur.

Dissertasiyanın mövzusu üzrə yerinə yetirilmiş tədqiqatın əsas elmi nəticələri müəllif tərəfindən ümumi həcmi 4,2 cəp və rəqi olan 9 elmi məqalə, tezis və məruzələrdə çap etdirilmişdir.

Tədqiqatın məqsədi qarşıya qoyulan vəzifələr və araşdırılma metodları dissertasiyanın strukturunu müəyyən etdi.

İşin quruluşu. Dissertasiya işi ümumi 142 səhifəlik, giriş, üç fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

M Ü N D Ə R İ C A T

GİRİŞ

FƏSİL I. Valyuta bazarı və bankların xarici valyuta əməliyyatlarına nəzarətin tədqiqinin konseptual əsasları

- 1.1. Banklarda valyuta əməliyyatlarının formalaşması və onun inkişaf xüsusiyyətləri
- 1.2. Valyuta bazarı və bankların xarici valyuta əməliyyatlarının iqtisadi əsasları
- 1.3. Kommertiya banklarının valyuta əməliyyatlarına nəzarətin həyata keçirilməsinin nəzəri-metodoloji əsasları

FƏSİL II. Valyuta nəzarətinin həyata keçirilməsinin müasir vəziyyətinin kompleks tədqiqi

- 2.1. Kommertiya banklarının idxal-ixrac əməliyyatlarına val-

- yuta nəzarətinin həyata keçirilməsinin təhlili
- 2.2. Gömrük-bank nəzarəti mexanizmi tərəfindən həyata keçirilən valyuta nəzarətinin təhlili və qiymətləndirilməsi
  - 2.3. Valyuta nəzarətini həyata keçirən digər orqanların fəaliyyətinin təhlili

FƏSİL III. Bankların valyuta əməliyyatlarına nəzarətin həyata keçirilməsi problemləri və onların əsas inkişaf istiqamətləri

- 3.1. Azərbaycan Respublikasında valyuta nəzarəti problemləri
- 3.2. Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə valyuta nəzarətinin inkişaf perspektivləri
- 3.3. Kommersiya bankları tərəfindən kapital «axını» xüsusiyyətlərinə malik idxal-ixrac əməliyyatlarının üzə çıxarılması metodikası

Nəticə

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

DISSERTASIYA İŞİNİN QISA MƏZMUNU

1. Valyuta bazarı və bankların valyuta əməliyyatlarının iqtisadi məzmunu

Müasir dünya təsərrüfatı getdikcə daha çox qarşılıqlı əlaqəli və qarşılıqlı asılılığa malik olur. Valyutalar daim alınır və satılır, çünki milli valyuta çox vaxt digər ölkələrdə qəbul olunmuş ödəmə forması kimi çıxış etmir. Valyuta ticarəti xarici valyutanın mübadiləsi bazarlarında – valyuta bazarlarında həyata keçirilir. Bu bazarların fəaliyyəti əsasən beynəlxalq investisiyalara və ticarətə şərait yaratmağa istiqamətlənmişdir.

Valyuta bazarının əsas funksiyası beynəlxalq ticarətdə hesablaşmalar və kapitalın hərəkətlərini həyata keçirməkdən ibarətdir. Əgər valyuta bazarları və ya birjalrı olmasaydı, o zaman beynəlxalq valyuta bazarı da olmazdı. Müasir iqtisadi dünyada ən iri bazarlar valyuta bazarlarıdır.

Konkret ölkənin ayrı-ayrı xarici iqtisadi fəaliyyət sahələrini təşkil edən beynəlxalq hesablaşma-ödəmə münasibətlərinin

iştirakçıları eyni zamanda beynəlxalq valyuta bazarının da iştirakçılarıdır. Onlar bu bazarda əməliyyatları həyata keçirməklə öz iqtisadi maraqlarını ifadə edirdilər.

Valyuta bazarının əsas və birbaşa iştirakçılarından biri də valyuta-kredit siyasətini formalaşdıran və valyuta-hesablaşma əməliyyatlarını həyata keçirən kommepsiya banklarıdır. Banklararası valyuta ticarətinin həcmnin daima genişlənməsi də xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsində kommepsiya banklarının rolunun artmasına səbəb olur.

Kommepsiya bankları aşağıdakı valyuta əməliyyatlarını həyata keçirir:

- müştərilərin valyuta hesablarının açılması və aparılması;
- valyuta vəsaitlərinin cəlb olunması və yerləşdirilməsi üzrə əməliyyatlar;
- xarici valyutada olan qiymətli kağızlarla əməliyyatlar;
- valyuta depozitləri və konversiya əməliyyatları;
- daxili valyuta bazarında xarici valyutanın alqı-satqısı üzrə əməliyyatlar;
- xarici banklarla müxbir münasibətlərin yaradılması və s.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, valyuta məzənnələrinə müdaxilə etmək məqsədi ilə mərkəzi banklar da bəzən bazarda alqı-satqı əməliyyatları aparır.

Beynəlxalq hesablaşmaları yerinə yetirmək üçün banklar özlərinin müasir xarici aparatlarından istifadə edir. Bu münasibətlər «loro» və «nostro» hesablarının açılması ilə müşayiət olunur. Loro hesablar xarici bankların ölkə bankında açdığı hesablardır. Əksinə, nostro hesablar isə hər hansı bir bankın xarici banklarda açdığı hesablardır. Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq hesablaşmaların vəziyyəti bir sıra amillərdən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır ki, bu amillər aşağıdakılardan ibarətdir:

- emitent ölkənin iqtisadi və valyuta siyasəti;
- ölkələrin bir-biri ilə iqtisadi və siyasi münasibətləri;
- valyuta qanunvericiliyi;
- beynəlxalq ticarət qaydaları;
- bank təcrübəsi.

Müvəkkil və xarici bank arasında müqavilə sənədlərinin

tərtib edilməsi və ardıcılığı qaydası dünya təcrübəsində qəbul edilmiş vahid şəklə salınmış, daha dəqiq desək, inkasso üzrə unifikasiya edilmiş və sənədləşdirilmiş akkreditiv qaydaları üzrə aparılır.

Beynəlxalq hesablaşmaların aşağıdakı formaları mövcuddur: bank köçürməsi; inkasso; açıq hesab; akkreditiv.

Bütün bu hesablaşmalar maliyyə sənədləri (veksellər, çeklər, ödəniş qeydləri), kommersiya sənədləri (hesab fakturaları, yükləmə sənədləri), sığorta sənədləri və sertifikatların iştirakı ilə həyata keçirilir.

2. Valyuta əməliyyatlarına nəzarətin həyata keçirilməsinin nəzəri əsasları

Banklar valyuta əməliyyatlarını həyata keçirən zaman ona nəzarət olunması zəruri məsələlərdən biridir. Qanunvericilikdə valyuta nəzarəti «Valyuta tənzihi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu» ilə tənzimlənir və belə sərhlə olunur: “valyuta əməliyyatlarının həyata keçirilməsi zamanı valyuta qanunvericiliyi valyuta nəzarəti vasitəsilə həyata keçirilir”.

Yerli və xarici ölkələrin alimləri valyuta nəzarəti anlayışını şərh edən zaman əsasən «Valyuta tənzihi və valyuta nəzarəti haqqında qanuna» əsaslanırlar.

Lakin dərin araşdırmalara baxmayaraq bu alimlərin fikirlərində hələ də fərqliliklər mövcuddur. Belə ki, rus alimi Krasavina L.D. qeyd edir ki, - «valyuta əməliyyatlarının aparılması zamanı valyuta qanunvericiliyinə riayət olunması yoxlamaların vasitəsilə təmin olunur». Deyilən fikirdə valyuta nəzarətinin qanunverici mənası yoxlama metodu ilə tamamlanmışdır.

Platonova İ.N. valyuta nəzarəti anlayışına valyuta əməliyyatlarını həyata keçirən şəxsləri: rezident və qeyri-rezidentləri əlavə edir. Beləliklə, Platonova İ.N., Krasavina L.D. və digər alimlər tərəfindən valyuta nəzarətinə verilən təriflər bu anlayışın «Valyuta tənzihi və valyuta nəzarəti haqqında qanun»da verilən şərhindən bir o qədər də fərqlənir.

Başqa bir rus alimi B.Q.Fyodorov hesab edir ki, geniş mənada valyuta nəzarəti xarici iqtisadi əməliyyatların həyata keçirilməsinə nəzarət deməkdir. Bu, fikrimizcə, xarici iqtisadi əmə-

liyyatların aparılması üzərində nəzarət təkə valyuta nəzarəti ilə deyil, həm də digər nəzarət növləri, məsələn, gömrük nəzarəti zamanı da həyata keçirilir.

Xarici tədqiqatçılar valyuta əməliyyatlarına nəzarəti belə şərh edirlər:

- idxal və ixrac üzrə hesablaşmaların mərkəzləşdirilməsi yolu ilə əmtəə ixracından gələn valyuta gəlirlərinin həcmi ilə idxalın həcmnin məhdudlaşdırılmasına yönəldilmiş dövlət fəaliyyəti;

- valyuta nəzarəti zamanı milli valyuta yalnız inzibati yolla, yəni dövlətin müəyyən etdiyi məzənnə ilə dəyişdirilir, yəni konvertasiya olunur;

- cari beynəlxalq ödəmələr və kapitalın beynəlxalq hərəkəti ilə bağlı beynəlxalq ödəmələrin məhdudlaşdırılması və s.

Valyuta nəzarətinin mahiyyətinin müəyyənləşdirilməsində postsovet məkanının və xarici tədqiqatçıların fikirlərindəki əsas fərq ondan ibarətdir ki, xarici ölkələrin iqtisadçıları valyuta nəzarəti məfhumu altında valyuta əməliyyatlarının həyata keçirilməsi zamanı valyuta qanunvericiliyinə əməl olunmasını deyil, ilk növbədə valyuta resurslarının dövlətin əlində cəmləşdirilməsini, idxalın həcmnin ixracdan gələn gəlirlə məhdudlaşdırılmasını, valyuta əməliyyatlarının həyata keçirilməsi müddətləri üzrə valyuta əməliyyatlarının reqlamentləşdirilməsini və valyuta məhdudluyatlarını başa düşürlər.

Postsovet məkanının iqtisadçı-alimlərinin valyuta nəzarətinə dair fikirlərindəki çatışmayan cəhət valyuta nəzarətinə birtərəfli yanaşma kimi onu nəzərdən keçirmələridir. Onlar valyuta nəzarətini yalnız valyuta qanunvericiliyinə əməl olunması kimi nəzərdən keçirirlər. Əslində bu cür yanaşma onun yalnız nəzarət funksiyasını əks etdirir.

Bir çox alimlər belə hesab edirlər ki, valyuta nəzarətinin məqsədi ölkədən kapital axınının qarşısının alınmasıdır.

Məsələn, L.D. Doljenkova və Y.L. Rodzinski hesab edirlər ki, valyuta nəzarətinin məqsədi: «İxracdan gələn valyuta gəlirlərinin ölkəyə qaytarılması üzərində nəzarətin təmin olunması»ndan ibarətdir.

Xarici ölkələrin alimləri valyuta nəzarəti qarşısında daha qlobal məqsədlər qoyurlar: qəti-müəyyən edilmiş valyuta məzənnələri və tədiyyə tarazlığının qorunub saxlanılması; inzibati yollarla milli valyutanın qorunması; iqtisadi, siyasi-valyuta məqsədləri; milli və beynəlxalq təhlükəsizliyin təmin olunması. Bizim fikrimizcə isə xarici və bəzi MDB məkanının müəllifləri tərəfindən müəyyənləşdirilmiş valyuta nəzarətinin məqsədləri bütövlükdə valyuta siyasətinə xasdırlar. Valyuta nəzarəti isə valyuta siyasətinin reallaşdırılması üsuludur. Valyuta nəzarəti məqsədlərinə nail olunma valyuta siyasətinin məqsədlərinin həyata keçməsinə səbəb olur. MDB məkanının müəllifləri valyuta nəzarətinin məqsədlərinin müəyyənləşdirilməsinə xeyli yaxındırlar, lakin onların baxışlarının müəyyən dəqiqləşdirilməsi tələb olunur. Onların bu fikirləri ilə razılaşmaq olar ki, cari valyuta nəzarətinin məqsədi kapitalın xaricə axıb getməsinin qarşısının alınmasıdır.

Fikrimizcə, kapitalın xaricə axıb getməsinin qarşısının alınması məqsədinə yalnız aralıq məqsədlərin həyata keçirilməsi ilə nail olmaq olar. Yəni valyuta nəzarətinin məqsədi aşağıdakı yollarla kapitalın xaricə axınının qarşısının alınmasıdır:

- valyuta daxilolmalarının repatriasiyası və müvəkkil banklardakı hesablara köçürülməsi;
- idxalçının ölkənin gömrük ərazisinə əmtəənin xarici kontragentin bu əmtəyə görə haqqın ödənilməsi məbləği ilə daxil edilməsinin təmin olunması;
- idxala görə əsaslandırılmamış ödəmələrin qarşısının alınması.

3. Azərbaycanda idxal-ixrac əməliyyatları zamanı valyuta axımları və tədiyyə balansının müasir durumunun təhlili.

Valyuta nəzarətinin fəaliyyət dairəsi əsasən xarici ticarət dövriyyəsinə əhatə edir. Buna görə də xarici ticarət valyuta nəzarətinin həyata keçirilməsini zəruri edən istiqamətlərdən biridir.

2008-ci ildən başlayaraq Azərbaycanda tədiyyə balansı üzrə kapitalın və maliyyənin hərəkəti hesabında aparılmış əməliyyatlar və digər dəyişmələr nəticəsində ölkənin xarici aktivlərini,

öhdəliklərini və xalis beynəlxalq investisiya mövqeyini əks etdirən beynəlxalq investisiyalar balansında müsbət keyfiyyət və kəmiyyət dəyişiklikləri baş vermişdir.

Cədvəl 1

2008-2011-ci illərdə tədiyyə balansının əsas göstəriciləri, mln doll.

	2008	2009	2010	2011
I. Cari əməliyyatlar hesabının saldosu	16453,5	10172,8	15039.6	17146.1
Xarici ticarət balansı	23011,7	14582,9	19730.4	24328.4
Xidmətlər balansı	-2342,6	-1612,6	-1732.9	-2995.8
Gəlirlər balansı	-5266,0	-3519,2	-3467.0	-4859.8
-İnvestisiya gəlirlərinin repatriasiyası	-5346,9	-3603,0	-3591.8	-5148.8
Cari transfertlər balansı	1050,4	721,7	509.1	673.3
II. Kapitalın və maliyyənin hərəkəti hesabının saldosu	-4403,6	-7481,8	-4578.4	-4789.9
Birbaşa investisiyalar	-545,0	146,2	329.1	912.6
- Azərbaycanca cəlb olunmuş	3982,4	2899,0	3347.3	4443.9
- Xaricə yönəldilmiş	-555,6	-326,1	-235.7	-554.0
- İnvestisiyaların repatriasiyası	-3971,8	-2426,7	-2782.5	-2977.3
Kreditlər və digər investisiyalar	-3862,1	-7629,0	-4909.5	-5722.5
Neft bonusu	3,5	1,0	2.0	20.0
III. Tədiyyə balansının ümumi saldosu (ölkənin ehtiyat aktivlərinin dəyişməsi)	12049,9	2691,0	10461.2	12356.2

Mənbə: Azərbaycan Mərkəzi Bankının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Respublikamızda xarici ticarət əlaqələri geniş miqyasda inkişaf etməkdədir və bu, ölkə iqtisadiyyatının xarici aləmə yüksək açıqlıq dərəcəsini təmin edir. Xarici ticarət balansında son illərdə müsbət saldo əmələ gəlmiş və onun həcmi 2011-ci ildə 24328,4 mln. ABŞ dollarını ötmüşdür.

2010-2011-ci illərdə də ölkədə yüksək tempi iqtisadi artımın davam etməsi, milli məhsullara xarici tələbin (partnyor ölkələrdə iqtisadi artım) yüksəlməsi, investisiya mühitinin daha da yaxşılaşması şəraitində kapital axınının genişlənməsi, dünya bazarlarında neftin qiymətinin əlverişli olması tədiyyə balansının parametrlərinin əhəmiyyətli yaxşılaşmasını şərtləndirmiş

dir. 2011-ci ildə tədiyyə balansının ümumi saldosu müsbət 12356.2 mln dollar təşkil etmişdirsə, 2010-cu ildə bu göstərici 10461.2 mln dollara bərabər olmuşdur.

Neft-qaz sektoru üzrə yaranmış ümumi müsbət saldo iqtisadiyyatın digər sektorlarının xarici valyutaya tələbatının maliyyələşdirilməsini və ölkənin valyuta ehtiyatlarının artmasını təmin etmişdir. Bu da Azərbaycanda kapital axınlarına nəzərətin lazımı səviyyədə olmasından xəbər verir.

2011-ci ilin yekunlarına görə cari əməliyyatlar hesabında 17.1 mlrd. doll. məbləğində profisit yaranmış, o cümlədən neft-qaz sektoru üzrə cari hesabın profisiti 25.5 mlrd. doll. olmuşdur. Neft-qaz sektorunun profisiti qeyri-neft sektoru üzrə cari hesabın 8.4 mlrd. doll. məbləğində kəsirini tam örtmüşdür. Belə yüksək profisit yaranması, əsasən, xam neftin fiziki ixracının, onun qiymətinin artımı və qeyri-neft sektorundakı canlanma ilə izah olunur. Bu isə öz növbəsində xarici ticarət balans saldosunun da 2009-cu illə müqayisədə müsbət 14582,9 mln dollardan 2011-ci ildə 24328.4 mln dollara qədər yüksəlməsini şərtləndirmişdir.

2011-ci ildə əmtəə ixracı 34.5 mlrd. doll. təşkil etmişdir. İxrac olunmuş malların strukturunda neft-qaz məhsullarının payı 95.3% olmuşdur. İdxalda isə hesabat ilində əmtəə idxalı 10.2 mlrd. doll. təşkil etmişdir. İstehlak mallarının idxalının ümumi dəyəri isə 3884.1 mln doll. olmuş, bunun da 1267.7 mln dolları ərzaq məhsullarının payına düşür. İdxalın strukturunda xarici investisiyalar hesabına gətirilmiş maşın-avadanlıqların və malların xüsusi çəkisi 9.9% təşkil edərək 1008.4 mln doll. Olmuşdur. Bu isə əsasən fəaliyyətdə olan və yeni təşkil olunan müəssisələrin texniki təchizatının zəruriyyəti ilə əlaqədardır. 2011-ci ildə ölkənin qeyri neft-qaz ixracı ötən ilə nisbətən 18.7% artaraq 1623.9 mln doll. təşkil etmişdir.

Bütün bu proseslər ölkəyə valyuta axınlarını şərtləndirmiş və beləliklə də valyuta ehtiyatlarını xeyli artırmağa imkan vermişdir.

Son 5 ildə olduğu kimi, 2011-ci ildə də ölkənin tədiyyə balansının saldosunun müsbət olması nəticəsində daxili valyuta

bazarında təklif olunan xarici valyutanın həcmi əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Dövlətin həyata keçirdiyi uğurlu iqtisadi siyasətin nəticəsi olaraq 2012-ci ildə ölkənin qeyri neft-qaz ixracı ötən ilə nisbətən 18.7% artaraq 1623.9 mln doll. təşkil etmişdir. Bu da neftdən gələn valyutaya nəzarətin səmərəli təşkilindən və Azərbaycan iqtisadiyyatının hərtərəfli inkişafı üçün düzgün istifadə olunmasından irəli gəlir.

4. Gömrük-bank və digər orqanların həyata keçirdikləri valyuta nəzarətinin qiymətləndirilməsi

Ən başlıca valyuta nəzarətini həyata keçirən orqan Dövlət Gömrük Komitəsidir. Gömrük Məcəlləsində qeyd olunduğu kimi, Dövlət Gömrük Komitəsi Azərbaycan Respublikasında valyuta nəzarəti orqanıdır.

Gömrük orqanları üçün əsas və ən vacib fəaliyyət istiqamətlərindən biri – əmtəələrin ixracından daxil olmuş və mövcud qanunvericiliyə əsasən nəzarəti gömrük orqanlarına həvalə olunmuş valyutanın qaytarılması (bu nəzarət gömrük-bank nəzarətinin mövcud mexanizmi vasitəsilə həyata keçirilir). Kifayət qədər effektiv nəzarəti təmin etməklə, bu sistemin özünün müəyyən üstünlükləri və çatışmazlıqları mövcuddur. Çatışmazlıqlar ondan ibarətdir ki, bu mexanizm gömrük qanunvericiliyi pozuntularına operativ reaksiya verməyə imkan vermir və məsuliyyətdən qaçmağa imkan yaradır.

Maliyyə sahəsində cinayətlərə qarşı mübarizənin gücləndirilməsi məqsədilə 10 fevral 2009-cu ildə «Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və digər əmlakın leqallaşdırılması və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir. Bizim fikrimizcə, bu qanunun qəbul olunması respublikada valyuta nəzarətinin keyfiyyətini daha da artıracaqdır.

Ümumilikdə ölkədə 2009-cu il üzrə gömrük-bank nəzarəti sayəsində 8589,6 mln doll. ixrac əməliyyatları, 3477,7 mln doll. idxal əməliyyatları qeydə alınmışdır. Bu, ölkədə yeganə tam avtomatlaşdırılmış nəzarət sistemidir. Bu sistem 234 kredit təşkilatını, bütün gömrük idarələri və postlarını əhatə edir (sayını yazmaq lazımdır). Mərkəzi Bankın məlumatlarına əsasən 2009-

cu ildə bu sistem ölkə ixracının 70%-ni, idxalının 65%-ni, 2010-2011-ci illərdə isə uyğun olaraq 80% və 90%-ni əhatə etmişdir. Belə ki, 2008-2011-ci illər ərzində əmtəə ixracı üzrə əməliyyatların gömrük-bank valyuta nəzarəti ilə əhatəsinin payı 1,2 dəfə, əmtəə idxalı əməliyyatlarında isə 1,38 dəfə artmışdır.

İdxal və ixrac əməliyyatlarında gömrük-bank valyuta nəzarətinin əhatəsinin payının artması valyuta nəzarətinin təsir dairəsinə düşən gömrük rejimlərinin artması hesabına baş vermişdir.

Valyuta nəzarəti sisteminin çatışmazlıqlarından biri ondan yayınmanın müxtəlif üsullarıdır. Valyuta qanunvericiliyinin pozulmasına qarşı mübarizə praktikasına əsaslanaraq bizim tərəfimizdən valyuta nəzarətindən yayınmanın aşağıdakı üsulları sistemləşdirilmişdir. Məsələn, barter əməliyyatları zamanı valyuta gəlirlərinin gizlədilməsi. Bu gizlədilmə ixrac olunan əmtəələrin qiyməti ilə idxal olunan məhsulların qiyməti arasındakı fərq hesabına həyata keçirilir.

İdxal-ixrac əməliyyatları üzrə valyuta nəzarətini kommersiya bankları həyata keçirirlər. Dissertasiyada kommersiya bankları tərəfindən həyata keçirilən valyuta nəzarətinin təhlili Azərbaycanın 2 kommersiya bankının məlumatlarına əsasən aparılmışdır. Azərbaycan Beynəlxalq Bankının idxal əməliyyatlarına valyuta nəzarəti həyata keçirilərkən aşağıdakı tendensiyalar üzə çıxmışdır: avro üzrə əməliyyatların həcmi 2011-ci ildə 2010-cu illə müqayisədə 1,6 dəfə artmışdır, eləcə də ABŞ dolları ilə əməliyyatların həcmi də bu dövr ərzində 2,9 dəfə artmışdır.

2010-cu ildə ABŞ dolları üzrə əməliyyatların həcmi avro üzrə əməliyyatların həcmindən 1,1 dəfə az idi. 2011-ci ildə ABŞ dolları üzrə əməliyyatların böyük artımı nəticəsində (2,9 dəfə), ABŞ dolları üzrə əməliyyatların həcmi avro üzrə əməliyyatların həcmi 1,6 dəfə üstələmişdir.

Avro ilə əməliyyatlar 2011-ci ildə cəmi xarici valyuta ilə əməliyyatların ümumi həcmi 32,9%-ni təşkil edərək 2010-cu illə müqayisədə 3,8% azalmışdır. Avro və ABŞ dollarından əlavə digər valyutalarla əməliyyatlar da həyata keçirilmişdir. Bu əməliyyatların həcmi 25346 min manat, yaxud da ümumi əmə-

liyyatların 1,3%-ni təşkil etmişdir.

Cədvəl 2

**Azərbaycan Beynəlxalq Bankının 2010-2011-ci illərdə xarici
valyuta ilə əməliyyatlarının həcmi**

<i>Min Azərbaycan manatı ilə</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>
Azərbaycan manatı	160,719	211,152
ABŞ dolları	746,018	251,930
Avro	454,924	283,465
Digər	18,716	25,346
Cəmi	1 380,377	771,893

Mənbə: Azərbaycan Beynəlxalq Bankının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Azərbaycan manatı ilə həyata keçirilən idxal əməliyyatları 2010-cu ildə cəmi xarici valyuta ilə həyata keçirilən əməliyyatların 27,3%-ni təşkil etmişdir. 2011-ci ildə isə 2,3 dəfə azalaraq 11,6% təşkil etmişdir.

2011-ci ildə valyuta növlərinə görə ödəmələrin strukturu da dəyişmişdir; dollarla ödəmələrin payı 1,1 dəfə (9,1%) azalmış, manat, rus rublu və avro ilə hesablaşmalar meydana gəlmişdir. Bu onunla izah olunur ki, manat və rus rublu ilə həyata keçirilən ixrac əməliyyatları valyuta nəzarətinin fəaliyyət sferasına düşmüşdür.

2010-2011-ci illərdə ixrac əməliyyatlarında ABB-nin müştəriləri əsasən ABŞ dollarından istifadə etmişdir. Ümumi ixrac əməliyyatlarında onun xüsusi payı 91% təşkil etmişdir. İdxal olunan məhsullar üzrə hesablaşmalarda da belə mənzərə müşahidə olunurdu: əsas ödəmə valyutası ABŞ dolları idi, müştərilərin ümumi idxal olunan məhsullara görə ödəmələrinin 65%-i. Belə ki, müştərilərin idxal üzrə əsas partnyorları ABŞ, yaxın və uzaq xarici ölkələrin qeyri-avropa dövlətlərində yerləşmişdir.

Bank of Baku-da həyata keçirilən valyuta nəzarəti aşağıdakı xüsusiyyətlərə malik olmuşdur. İdxal-ixrac əməliyyatları üzrə valyuta nəzarəti hesabatlarının məlumatlarına əsasən 2011-ci ildə ixrac üçün yüklənmiş məhsulların dəyəri 2010-cu illə müqayisədə demək olar ki, 3 dəfə artmışdır.

2011-ci ildə 2010-cu illə müqayisədə Bank of Baku-nun

müştəriləri tərəfindən ixrac olunan məhsulların həcmi 2,87 dəfə artaraq 66 000 min dollar təşkil etmişdir. Bu müddət ərzində idxalın həcmi də artmışdır, lakin ixraca nisbətən az (2,3 dəfə) və 50 000 min dollar təşkil etmişdir. 2012-ci ildə Bank of Baku-nun müştəriləri tərəfindən ixrac olunan məhsulların həcmimin artımı davam etmişdir.

Cədvəl 3

Bank of Baku-da müştərilərin ixrac olunan məhsullara görə ödənilən məbləğlər, ixrac daxilolmalarının, idxal və ixrac olunan məhsulların dəyəri

	<i>2009</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>
İxrac olunan malların dəyəri	23000	66000	74376
İdxal olunan malların dəyəri	21500	50000	57347
Mal dövriyyəsinin dəyəri	11000	116000	131723
İxrac daxilolmalarının dəyəri	23500	65000	72405
İdxal daxilolmalarının dəyəri	30000	43300	61005

Mənbə: Bank of Baku-nun məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

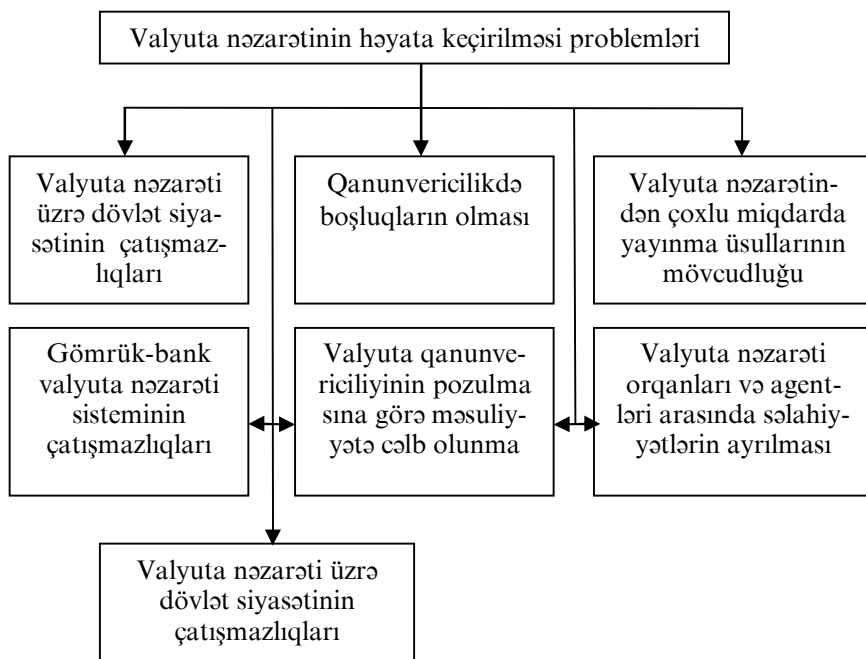
Bu müddət ərzində ixrac daxilolmalarının həcmi 2,7 dəfə artmış və 65 000 min dollara çatmışdır. İdxal olunan məhsullara görə ödəmələr 2011-ci ildə 45 500 min dollara çatmışdır ki, bu da 2010-cu illə müqayisədə 1,52 dəfə çoxdur. 2012-ci ildə Bank of Baku-nun müştərilərinin hesablarına ixracdan daxil olan məbləğlər 2011-ci illə müqayisədə 1,1 dəfə artmışdır.

2010-2012-ci illərdə Bank of Baku-nun müştərilərinin idxal və ixrac əməliyyatları üzrə mal dövriyyəsinin artımının səbəbi aşağıdakılardır: bankın müştəri bazasının genişlənməsi, ölkədə ümumiyyətlə xarici ticarətin həcmimin yüksəlməsi, bankın müştərilərinin ixrac əməliyyatlarının artması və s.

5. Azərbaycanda valyuta nəzarəti problemləri və onun aradan qaldırılması yolları

Valyuta nəzarəti problemlərindən biri qanunvericilikdə boşluqların olmasıdır. «Valyuta tənzihi haqqında» qanunu və bu sahədəki digər qanunvericilik aktlarını təhlil edərkən bu qənaətə gəlmək olar.

Azərbaycanda valyuta nəzarətinə xas olan problemləri bir sıra qruplarda birləşdirmək olar (bax: sxem 1).

Sxem 1. Valyuta nəzarətinin həyata keçirilməsi problemləri

Qeyd etmək lazımdır ki, real mövcud olan valyuta tənzimləməsi ilə məşğul olası orqanların əksəriyyətinin formal statusu hələ indiyə qədər mövcud qanunvericilikdə tam əksini tapmamışdır. Bu halı «Valyuta tənzimi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun və bu sahədəki digər qanunvericilik aktlarının çatışmazlığı kimi qəbul etmək lazımdır, belə ki, həmin orqanlar üçün qeyd olunan statusun mövcudluğu tam bəlli deyil və qanunun reqlamentləşdirilməsini tələb edir. Bununla əlaqədar olaraq hesab edirik ki, uyğun funksiyaları göstərilməklə valyuta tənzimi orqanlarının dolğun siyahısını əks etdirilən «Valyuta tənzimi haqqında» qanun yeni redaktədə təsdiq olun-

malıdır.

Valyuta nəzarətinin problemlərindən biri də gömrük-bank valyuta nəzarəti sisteminin fəaliyyət dairəsinə düşməyən idxal və ixracdır. Belə idxal-ixrac əməliyyatlarının bir hissəsi qaçaqmalçılığa aiddir.

Hesablaşma əməliyyatları sferasında hesablamaların həyata keçirildiyi elektron vasitələrin cəlbədiciliyi azalır. Belə ki, bankla elektron kommunikasiya sistemlərinin vasitəsilə vəsaitlərin köçürülməsinin effektivliyi valyuta əməliyyatının həyata keçirilməsinə qədər idxalçı və ixracçı tərəfindən kağız üzərində əsaslandırılmış sənədlərin mütləq təqdim olunması şərtinin mövcudluğu səbəbindən azalır. Bu yalnız elektron hesablaşma vasitələrinin cəlbədiciliyini azaltmır, həm də kommertiya banklarının valyuta nəzarəti prosesinin avtomatlaşdırılması imkanlarını da məhdudlaşdırır.

Kommertiya bankları tərəfindən valyuta nəzarətinin həyata keçirilməsinin çatışmazlığı onlar tərəfindən normativ-hüquqi aktların pozulmasıdır. Adətən bütün qanun pozuntuları valyuta nəzarətinin bu istiqamətləri üzrə qruplaşdırılır: alış, ödəmələr, xarici valyutanın yenidən satılması; ixrac daxilolmaları və mütləq satışlar; valyuta nəzarətinin gömrük-bank sistemi; valyuta-mübadilə əməliyyatları; rezidentlər və qeyri-rezidentlərin milli valyuta hesablarının rejimi; lisenziya və icazələrin şərtlərinə əməl olunması; hesabatların təqdim olunma qaydaları.

Bizim fikrimizcə, valyuta nəzarətinin tez və tam ləğvi ilə bağlı variantın həyata keçirilməsi bazar iqtisadiyyatına yeni qədəm qoymuş postsovet respublikaları üçün yolverilməzdir. Qeyd etmək lazımdır ki, keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə və həmçinin Azərbaycanda Mərkəzi Bank üzən valyuta kursu siyasətini həyata keçirir, lakin bu «üzüm» tənzimlənəndir və müəyyən çərçivə daxilində yerləşir. Valyuta nəzarətinin tədbirləri vasitəsilə daxili valyuta bazarında xarici valyuta təklifi yaradılır. Bunun nəticəsində Mərkəzi Bankın valyuta intervensiyalarını həyata keçirmək, qızıl-valyuta ehtiyatlarının formalaşdırılması və xarici borcun qaytarılması üçün zəruri olan xarici valyutanı

əldə etmək imkanı olur. Valyuta nəzarətinin tam ləğv edilməsi Mərkəzi Bankın müstəqil valyuta siyasətinin həyata keçirilməsi və valyuta kursunun nisbətən sabit səviyyədə saxlanılması imkanının məhdudlaşdırılmasına gətirib çıxaracaq, bu da uyğun olaraq milli valyutaya etibarını aşağı sala bilər.

6. İdxal-ixrac əməliyyatları zamanı kommertiya bankları tərəfindən həyata keçirilən valyuta nəzarəti və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Kommertiya bankları tərəfindən kapital «axını» xüsusiyyətlərinə malik idxal-ixrac əməliyyatlarının üzə çıxarılması metodikası Azərbaycanda valyuta nəzarəti sisteminin operativliyinin gücləndirilməsinə yönəldilmişdir.

Kommertiya bankları valyuta nəzarətini həyata keçirmək və kapital axınının qarşısını almaq üçün öz müştərilərini öyrənməli və onlar haqqında valyuta nəzarəti agenti funksiyasının yerinə yetirilməsi prosesində malik ola biləcəyindən də çox böyük həcmdə informasiya toplamalıdır. Bu mövqə, bizim fikrimizcə, tam düzgün deyil, belə ki, idxalçı və ixracatçıların fəaliyyətinin daha ətraflı öyrənilməsi funksiyası valyuta qanunvericiliyini pozan şəxslər barəsində istintaq aparmaq hüququna malik olan nəzarət orqanlarına daha çox xasdır.

Uyğun olaraq kommertiya bankları tərəfindən kapital axını xüsusiyyətlərinə malik idxal-ixrac əməliyyatlarının üzə çıxarılması metodikası 2 mərhələdən ibarətdir. Birinci mərhələdə müqavilə şərtlərində, təsis sənədləri və hesablar kapital axını xüsusiyyətlərinə malik olması yoxlanılır. İkinci mərhələ sövdələşmənin təsdiq sənədlərinin imzalanmasından başlayır və kapital axını xüsusiyyətlərinə malik sövdələşmələr haqda informasiyanın bu məlumatlar barəsində qərarlar qəbul edən valyuta nəzarəti orqanlarına təqdim olunması ilə başa çatır.

Tədqiqat işində bizim tərəfimizdən kommertiya banklarının kapital axını xüsusiyyətlərinə malik idxal-ixrac əməliyyatlarının üzə çıxarılması metodikası təklif olunur (cədvəl 4). Bu metodikanın tətbiqi kommertiya banklarına idxal-ixrac əməliyyatları üzərində valyuta nəzarətinin tətbiq olunan mövcud metodikası vasitəsilə üzə çıxarıla bilməyən kapital axını

faktlarını vaxtında üzə çıxarmağa imkan verəcək.

Cədvəl 4.

Kommersiya bankları tərəfindən kapital axını xüsusiyyətlərinə malik idxal-ixrac əməliyyatlarının üzə çıxarılması metodikası

<i>Mərhələnin adı və nömrəsi</i>	<i>Kapital axını xüsusiyyətləri üzə çıxarılan təhlil olunan informasiya və mənbələr</i>	<i>Kapital axını xüsusiyyətləri</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
1-ci mərhələ. Rezidentlərin təsis sənədləri, hesab və müqavilələrinin kapital axını xüsusiyyətlərinə malik olması üzrə yoxlanılması	İdxalçı və ixracatçıların hesabları və təsis sənədləri, müqavilələr	Əvvəllər əməliyyat aparılmayan hesabları istifadə etməklə həyata keçirilən köçürmələr, fəaliyyət müddəti dövlət qeydiyyatından 3 ay keçməmiş rezident hüquqi şəxsin adından müqavilənin bağlanması
	Müqavilənin predmeti əmtənin qiyməti və məbləği	İdxal və ixrac qiymətlərinin orta dünya qiymətləri səviyyəsinə uyğun gəlməməsi
	Ödəmənin şərtləri: - ödəmə valyutası; - ödəmə müddəti; -hesablaşmaların forması; - tərəflərin banklarının adı; - ödəmə rekvizitləri; - hesab nömrələri.	Müqavilələrin şərtlərində uzaq xarici ölkələrin kontragentləri ilə milli valyutada hesablaşmaların olması; müqavilənin şərtlərində ödəmənin uzunmüddətli 90 gündən artıq gecikdirilməsinin nəzərdə tutulması, müqavilənin şərtlərində qeyri-rezidentin xeyrinə idxal olunan məhsulun dəyərini 30%-dən çox, ya da 100 000 dollar ekvivalent məbləğdən çox avans ödənişinin nəzərdə tutulması;
	Cərimələr	Qeyri-rezident kontragentlərlə müqavilədə ödəmələrin, malgöndərmələrin müddətinə riayət olunmaması və onların öz öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinin təmin olunması nəzərdə tutulmamışdır; cərimə sanksiyalarının yuxarı olması

Cədvəl 4 ardı

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
	Alıcı və satıcının ünvanları	Müqavilədə (razılışmada) offşor zonaların ərazilərində və ölkələrdə qeydiyyatdan keçmiş qeyri-rezidentlərin xeyrinə rezident tərəfindən əmtəələrin ixracı.
2-ci mərhələ. Sövdələşmənin pasportu imzalandıqdan sonra kapital axını xüsusiyyətlərinə malik olmaya görə idxal-ixrac əməliyyatlarının yoxlanılması və kapital axını xüsusiyyətləri ilə bağlı informasiyanın valyuta nəzarəti orqanlarına təqdim olunması	Razılışma üzrə ödəmələrin həyata keçirilməsi	Qeyri-rezident tərəfindən müqavilə (razılışma) üzrə öhdəliklərin tam yerinə yetirilməməsi və rezident tərəfindən əvvəl həyata keçirilmiş ödəmənin (avansın) geri qaytarılması; fors-major hadisələri motivləşdirməklə əmtəəyə görə haqqın ödənilməsindən boyun qaçırmaq; idxal olunan əmtəələrə görə ödəmələrin gömrük sənədləşdirilməsindən 90 gündən çox müddət keçdikdən sonra həyata keçirilməsi, ixrac olunan əmtəələrə görə ödəmələrin 90 gündən çox müddət keçdikdən sonra alınması; müqavilə üzrə cərimə sanksiyalarının ödənilməsi
	Hesablar üzrə əməliyyatlar	Sövdələşmənin pasportunda göstərilən hesabın müqavilənin (razılışmanın) yerinə yetirilməsindən əvvəl bağlanması
	Müqavilənin yerinə yetirilməsi	Müqavilənin tam həcmdə, yaxud da tam nomenklatura üzrə yerinə yetirilməsi və nəzərdə tutulan müddətdə yerinə yetirilməməsi
	Əlavə razılışmaların bağlanması	Ləğv olunma, yaxud da gecikdirilmə şərtlərini nəzərdə tutan əlavə razılışmaların bağlanması

Son beş ildə bankların müştəriləri tərəfindən həyata keçirilən idxal-ixrac əməliyyatlarının təhlilindən belə nəticəyə gəlmək olar ki, valyuta qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş müddətlərdə əmtəələrin göndərilməsi və ixrac gəlirlərinin repatria-

siyası həyata keçirilməmiş kapital axını xüsusiyyətlərinə malik sövdələşmələrin ortalama miqdarı 8,5-ə bərabərdir. Bu isə valyuta qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş müddətlərdə bu banklardakı hesablara ixrac gəlirlərinin köçürülməsi və əmtəələrin haqqı ödənildikdən sonra malların göndərilməsinin təmin olunması ilə həyata keçirilmiş əməliyyatlardan 4 dəfə çoxdur.

Fikrimizcə, tərəfimizdən işlənib hazırlanmış metodika kommersiya banklarının idxal-ixrac əməliyyatlarına valyuta nəzarətinin həyata keçirilməsi keyfiyyətinin yüksəldilməsinə xidmət edəcəkdir.

Dissertasiya işinin əsas müddəaları, əldə olunan nəticə və təkliflər dərc olunmuş aşağıdakı əsərlərdə öz əksini tapmışdır.

1. Rəhimov S.S. Azərbaycanın xarici iqtisadi strategiyasında xarici investisiya siyasəti və onun təkmilləşdirilməsi məsələləri // Elmi Xəbərlər. Sosial və Hümanitar elmlər bölməsi. I cild, №2. Sumqayıt Dövlət Universiteti. Sumqayıt, 2005, 0,3 ç.v.

2. Rəhimov S.S. Forex – beynəlxalq valyuta bazarlarının fəaliyyətinin xüsusiyyətləri // Elmi Xəbərlər. Sosial və Hümanitar elmlər bölməsi. II cild, №3. Sumqayıt Dövlət Universiteti. Sumqayıt, 2006, 0,5 ç.v.

3. Rəhimov S.S. Bankların valyuta əməliyyatlarının formalaşması və inkişaf xüsusiyyətləri // İqtisad elmləri: nəzəriyyə və praktika (rüblük nəzəri və elmi-praktiki jurnal). №2. ADIU, 2010, 0,6 ç.v.

4. Рагимов С.С. Подходы к определению места валютного контроля в государственном регулировании внешнеторговой деятельности // Экономика, социология и право (журнал научных публикаций). М.: «Наука», №6, июнь 2010, 0,55 п.л.

5. Rəhimov S.S. Kommersiya banklarında valyuta nəzarətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri. «Qlobal maliyyə böhranı və dövlət idarəetmə sistemində antiböhran siyasət: dünya təcrübəsi və Azərbaycan modeli» mövzusunda beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı, 04 iyun 2010, 0,1 ç.v.

6. Rəhimov S.S. Azərbaycan Respublikasında valyuta nəzarəti problemləri // Audit. Bakı. Biznes Universiteti, №2. 2011, 0,55 ç.v.

7. Rəhimov S.S. Azərbaycanda valyuta nəzarəti orqan və agentlərinin fəaliyyətinin təhlili // Audit. Bakı. Biznes Universi-

teti, №4. 2011, 0,7 ç.v.

8. Rəhimov S.S. Kommersiya bankları tərəfindən valyuta nəzarətinin həyata keçirilməsi metodikasının təkmilləşdirilməsi məsələləri (idxal-ixrac əməliyyatları üzrə) //Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Xəbərləri. İqtisadiyyat seriyası. №2. Bakı, 2012, 0,6 ç.v.

9. Рагимов С.С. Направления совершенствования валютного контроля, осуществляемого коммерческими банками во время импортно-экспортных операций в Азербайджанской Республике // Инвестиции: практика и исследования (научно-практический журнал). № 10. Киев, май 2012, 0,3 п.л.

Рагимов Самир Сейфяддин оглы

**Пути совершенствования контроля коммерческих
банков за валютными операциями**

РЕЗЮМЕ

Углубление мировых интеграционных процессов в современных экономических системах обуславливает возрастание роли коммерческих банков в обеспечении оборота валютных ресурсов и, следовательно, определяет необходимость для формирования эффективных механизмов участия коммерческих банков в операциях на валютном рынке.

Вопросы валютного контроля необходимо рассматривать во взаимодействии с различными факторами, оказывающими на него существенное влияние. К ним, в первую очередь, относятся макроэкономические показатели – изменение валютного курса, процентные ставки, уровни инфляции, положение на международных финансовых рынках, величина золотовалютных резервов, динамика показателей платежных балансов.

Основной целью диссертации является исследование в теоретическом и практическом плане системы валютного контроля и совершенствование методики валютного контроля коммерческими банками за экспортно-импортными операциями. Такой анализ дает возможность выявить недостатки действующей системы контроля и разработать практические предложения и рекомендации по повышению его качества.

В диссертации конкретизируются цели валютного контроля: противодействие «бегству» капиталов за границу; обеспечение ввоза товара импортёром на таможенную территорию страны в сумме предварительной оплаты; предотвращение необоснованных платежей по импорту; ограничение сроков проведения валютных операций по экспорту и импорту; устранение необоснованного превышения сроков проведения текущих валютных операций экспортёрами и импортёрами. Основной целью валютного контроля является противодействие «бегству» капиталов за границу.

Ways of improving the control of commercial banks for foreign exchange transactions**SUMMARY**

The deepening global integration processes in the current economic system causes the increased role of commercial banks to ensure the turnover of foreign exchange and, therefore, determines the need for the development of effective mechanisms for the participation of commercial banks in the foreign exchange market operations.

Issues of foreign exchange controls should be considered in conjunction with a variety of factors that exert a significant influence on him. These primarily include macroeconomic indicators - to change the exchange rate, interest rates, inflation rates, the situation in international financial markets, the value of gold reserves, dynamics of balance of payments. All this and determine the relevance of the problems investigated in the thesis.

The main purpose of the thesis is to study the theoretical and practical aspects of foreign exchange controls and improved methods of monetary control by commercial banks for the export-import operations. Such an analysis makes it possible to identify the deficiencies of the current control system and to develop practical proposals and recommendations for improving its quality.

The thesis objectives are specified currency control: resistance to "escape" of capital abroad, ensuring the importation of goods into the customs territory of the importing country in the amount of advance payment, to prevent unjustified payments for imports, restrictions on the timing of currency transactions of exports and imports, elimination of unnecessary excess of the timing of the current foreign exchange transactions by exporters and importers. The main purpose of exchange control is to counter "flight" of capital abroad.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

**АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

РАГИМОВ САМИР СЕЙФЯДДИН ОГЛЫ

**ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ КОНТРОЛЯ
КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ ЗА ВАЛЮТНЫМИ
ОПЕРАЦИЯМИ**

**Специальность: 5301.01 – Внутренняя фискальная
политика и государственные финансы**

АВТОРЕФЕРАТ

**диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по экономике**

БАКУ – 2013